

УДК 330.111.4:001

Фактори прогресивного соціально-економічного розвитку та місце серед них науки

Федорова Н.Є.

викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

У статті визначені основні сфери прогресивного соціально-економічного розвитку – економічна, соціальна, державно-інституційна, екологічна – та досліджена роль кожної з них у забезпеченні останнього; проаналізовані відповідні фактори, що впливають на його темпи. Визначені основні позитивні та негативні наслідки впливу кожного фактору на розвиток, а також проаналізована роль науки у підсиленні дії вказаних факторів.

Ключові слова: економічне зростання, прогресивний соціально-економічний розвиток, наука, інновації, інформатизація.

Федорова Н.Е. ФАКТОРЫ ПРОГРЕССИВНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И МЕСТО СРЕДИ НИХ НАУКИ

В статье определены основные сферы прогрессивного социально-экономического развития – экономическая, социальная, государственно-институциональная, экологическая – и исследована роль каждой из них в обеспечении последнего; проанализированы соответствующие факторы, влияющие на его темпы. Определены главные положительные и отрицательные последствия влияния каждого фактора на развитие, а также проанализирована роль науки в усилении действия указанных факторов.

Ключевые слова: экономический рост, прогрессивное социально-экономическое развитие, наука, инновации, информатизация.

Fedorova N.E. FACTORS OF PROGRESSIVE SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT AND A PLACE SCIENCES AMONG THEM

The article defines the main areas of progressive socio-economic development – economic, social, state-institutional, environmental – and explored the role of each of them in ensuring the latter; The relevant factors affecting its rates are analyzed. The main positive and negative consequences of the influence of each factor on development have been determined, and the role of science in strengthening the effect of these factors has been analyzed.

Keywords: economic growth, progressive socio-economic development, science, innovations, informatization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах трансформації індустріального способу виробництва та формування постіндустріальної інформаційної цивілізації відбувається докорінна зміна системи цінностей. У цих умовах важливим завданням є аналіз факторів, що забезпечують прогресивний соціально-економічний розвиток національної економіки на сучасному етапі, який, як відомо, характеризується підсиленням ролі науки, інформації і творчої праці. Про перехід до якісно нового етапу розвитку сучасного суспільства говорять дані, що приводяться Д. Беллом, – за зменшення у 20 разів кількості зайнятих у сільському господарстві, у 1,7 разів – у промисловості кількість працівників, чия діяльність пов'язана з виробництвом і переробкою інформації, збільшилася у 9 разів [1, с. 93]. У зв'язку з цим важливо докладно проаналізувати зміну місця і ролі науки в системі факторів, що забезпечують прогресивний розвиток на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою аналізу факторів, що прискорюють темпи економічного зростання і прогресивного розвитку, займалися представники відомих напрямів і шкіл економічної думки. Важливо відзначити, що відомі маржиналістські та неокласичні теорії економічної динаміки досліджують винятково процеси збільшення обсягів виробництва, ототожнюючи прогресивний економічний розвиток зі зростанням суспільного добробуту. Однак поняття прогресивного економічного розвитку не обмежується лише зростанням обсягів виробництва та збільшенням доходу, а включає й інші сфери – соціальну, культурну, політичну, екологічну тощо, тобто прогресивний економічний розвиток – це не тільки інтенсифікація суспільного виробництва, а якісне вдосконалення всієї суспільної системи, на чому наголошували представники інституціоналізму – У. Ростоу, Д. Белл, Ж. Фураст'є, Дж. Гелбрейт та інші.

Вченими-економістами здійснювалися спроби згрупувати найважливіші фактори економічного зростання й розвитку. Так, наприклад, Р. Нуреев виділяє дві підсистеми розвитку – культурно-інституційну та економічну, що складається з ресурсів та технологій [2, с. 104]. Недоліком зазначеного підходу, на нашу думку, є виключення з аналізу екологічного складника розвитку, який чинить важливий вплив як на систему господарювання, так і на розвиток індивідуума як біоістоти. В. Відяпін виділяє серед факторів розвитку науку, капіталовкладення, трансформацію організаційно-економічних відносин, якісні зміни в робочій силі, трансформацію системи освіти і підготовки кадрів, зміни в організації та управлінні виробництвом [3, с. 386], тим самим зосереджуючись винятково на економічних факторах розвитку.

Більш комплексним є підхід А. Філіпенко, який виділяє такі групи факторів соціально-економічного розвитку, як економічні ресурси; технології; підприємництво; політичні та економічні установи; форми і типи власності; релігійні та культурно-ментальні основи; рівень суспільного поділу праці; навколишнє середовище [4, с. 66–67].

Формулювання цілей статті. Взявши за основу підхід А. Філіпенко та дещо розширивши його, здійснимо спробу проаналізувати найбільш вагомні групи факторів у контексті впливу на процес суспільного розвитку та визначимо вплив науки на механізм їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Першою, базовою з погляду потенціалу задоволення суспільних потреб групою факторів можна вважати економічні, головними з яких є система продуктивних сил суспільства та її складники – земля, праця, капітал, підприємницька здібність, наука і інформація тощо. Потенціал продуктивних сил здатний розширити межі виробничих можливостей, сприяючи зростанню суспільного продукту та більш повному задоволенню суспільних потреб як головної мети прогресивного соціально-економічного розвитку.

Земля та природні ресурси як найважливіший фактор виробництва та джерело економічного розвитку ще у середні віки привертала до себе увагу мислителів – її вплив на зростання багатства нації вивчали А. Серра, Ф. Кенє, Ж. Тюрго та інші. Матір'ю багатства називає землю В. Петті у своєму відомому вислові [5, с. 40]. Таким чином, земля є джерелом природних та капітальних ресурсів,

основою розвитку суспільного виробництва, одночасно виступаючи й обмежувальним фактором розвитку внаслідок своєї рідкості.

Людська праця як елемент продуктивних сил має не менше значення у процесі суспільного розвитку. Так, ще К. Маркс стверджував, що більш кваліфікована праця створює більшу додаткову вартість. Він писав: «Кваліфікована праця – це проста праця, яку виконують некваліфіковані, неосвічені робітники, зведена в ступінь, і за одиницю часу вона створює більшу кількість продукції. Вартість цієї робочої сили буде вищою...» [6, с. 208]. Праця є активною компонентою процесу суспільного виробництва, а якість робочої сили, впливаючи на підвищення ефективності виробничого процесу, сприяє економії робочого часу, що скорочує витрати виробництва та ціни кінцевого продукту, збільшуючи суспільний добробут. Водночас робоча сила та людський капітал можуть і обмежувати розвиток, наприклад, у разі якісного дисбалансу між наявною структурою робочої сили та рівнем виробничого капіталу і технологій.

Капітал, його нагромадження та перетворення в інвестиції досліджували І.Т. Посошков, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж.Б. Кларк, Р. Харрод, Е. Домар та багато інших вчених. Так, Д. Рікардо зауважував, що капітал є провідним фактором розвитку продуктивних сил суспільства [7, с. 455]. Нагромадження капіталу створює базу для інвестицій та інновацій, що розширює виробничі можливості та підвищує ефективність виробничого процесу, спричиняє зростання національного доходу та зайнятості, створюючи підґрунтя прогресивного розвитку. Водночас надмірне накопичення, як довів Дж. М. Кейнс, викликає відмову від активного виробничого та індивідуального споживання, що приводить до скорочення сукупного попиту, що, у свою чергу, тягне за собою порушення макроекономічної рівноваги.

Підприємницьку здібність та особливу форму її реалізації – підприємництво – як фактори прогресивного розвитку вперше дослідив Й. Шумпетер, показавши вирішальне значення підприємця з позиції економічної динаміки. Вільне підприємництво вдосконалює виробничий процес, знижуючи витрати та собівартість продукції, одночасно сприяючи самореалізації підприємця-новатора, підвищенню його доходу. Просування нововведень руйнує усталені економічні структури, порушує рівновагу, що склалася, та сприяє фор-

муванню рівноваги нового рівня, підвищуючи ефективність господарювання і поліпшуючи якість продукції. Водночас зазначений процес загострює нестабільність та циклічність ринкової економіки та пов'язані з нею безробіття та інфляцію, кризи надвиробництва.

Найновітнішим елементом продуктивних сил суспільства в сучасних умовах є інформація, чия цінність із розвитком соціально-економічної системи тільки зростає, оскільки дає змогу оптимізувати виробничий процес і заощадити більшість інших груп ресурсів. Ф. Махлуп одним із перших приділив увагу питанню про необхідність внесення коректив у теорію і практику економічного аналізу у зв'язку із зародженням нового виду діяльності – галузі з виробництва знань [8, с. 37]. У сучасних умовах зазначена галузь не тільки забезпечує матеріальне виробництво, але і визначає загальну конкурентоспроможність економіки, оцінює перспективи її розвитку. Однак розвиток інформатизації внаслідок прогресу науки має не тільки переваги для суспільства, а й недоліки. Процес інформатизації є суперечливим та невизначеним, він сприяє як поляризації суспільства, що отримала назву «цифрового розриву», так і зростанню напруженості життя, розповсюдженню кіберзлочинності. Отже, невпинний процес інформатизації потребує коригування з метою нівелювання його шкідливих для суспільства наслідків.

Підсумовуючи аналіз головних елементів продуктивних сил як факторів розвитку, варто зазначити, що наука поліпшує якість всіх використовуваних у виробництві ресурсів – як матеріальних, так і людських, що проявляється у підвищенні ефективності їх використання через вдосконалення технологій як втілення наукових знань у виробництво, впровадження нових методів господарювання, що впливає на зниження витрат виробництва та цін, полегшення процесу праці та зміни її якості. Все це має наслідком підвищення суспільного добробуту та пом'якшення протиріч між потребами та можливостями, між робочим та вільним часом, між продуктивними силами та виробничими відносинами; через вдосконалення процесу виробництва, зниження його ресурсомісткості може бути пом'якшене і протиріччя між людиною та природою, тобто між виробництвом та екосистемою.

Окрім елементів продуктивних сил, факторами економічного розвитку можна вважати сам ринковий механізм та умови, що його забезпечують: економічну свободу, конкурен-

цію, вільне ціноутворення, приватну власність тощо. Зазначені механізми забезпечують ефективний розподіл обмежених ресурсів, визначають їх ефективну комбінацію та націлені на максимальне задоволення попиту, що сприяє найефективнішій реалізації суспільних потреб.

«Природний порядок» меркантилістів, «невидима рука» А. Сміта, «закон ринків» Ж.Б. Сея, теорія «гармонії інтересів» Г.Ч. Кері тощо трактують ринковий механізм вільної конкуренції як такий, що «гарантує саморегулювання економіки, ширший та легший збут продукції, процвітання всіх галузей промисловості, і тим самим, найповніше задоволення потреб» [9, с. 43–48]. Важливо зазначити, що названий механізм працює оптимально лише в умовах чистої конкуренції, яка може розцінюватися як самостійний фактор розвитку. Так, ще А. Сміт вважав монополію «великим ворогом доброго господарства». «Монополісти, – писав вчений, – підтримуючи постійну недостачу продуктів на ринку і навмисне не задовольняючи повністю дійсний попит, продають свої товари набагато дорожче від природної ціни і піднімають свої доходи значно вище від їхньої природної норми» [10, с. 43].

Отже, конкуренція як необхідний складник ринкового механізму саморегулювання сприяє зниженню витрат виробництва та цін, підвищує якість продукції, стимулює вільний перелив капіталу та оптимізує систему розподілу суспільного багатства. Водночас вільна конкуренція – це абстрактна теоретична модель, яка не існує в реальному житті, як доводили Е. Чемберлін та Дж. Робінсон.

Інститут приватної власності та механізми захисту відповідних прав як основа вільного підприємництва, що є невід'ємним складником ринкового механізму, також може розглядатися як фактор розвитку. Так, приватна власність може сприяти узгодженню особистих та суспільних інтересів, оскільки в умовах дії механізму «невидимої руки» вона використовується задля задоволення як особистих, так і суспільних потреб. Саме ця посилка стала основою ідеї Дж. С. Мілля про можливість оптимізації відносин розподілу на базі розвитку приватної капіталістичної власності. Водночас приватна власність створює передумови для домінування приватних інтересів над суспільними, тому регулювання зазначених відносин є важливою передумовою забезпечення прогресивного розвитку.

Отже, ринковий механізм господарювання та його головні компоненти – економічна сво-

бода, приватна власність, конкуренція – за наявності багатьох переваг, на яких наголошували класики та неокласики, має і значні вади і недоліки. Тому, незважаючи на те, що країни з ринковою економікою, що максимально наближені до принципів економічного лібералізму, домінують у сучасній світогосподарській системі як найрозвиненіші країни, що доводить винятково ефективний характер ринкового механізму господарювання, існує багато «провалів», або «помилочок» у його функціонуванні, що викликає необхідність доповнення зазначеного механізму коригуючими заходами з боку держави та суспільства.

Вплив науки на розглянуту групу факторів розвитку проявляється в тому, що вона є засобом реалізації підприємницького таланту в умовах конкуренції, яка примушує виробника оптимізувати виробничий процес задля отримання перемоги у конкурентній боротьбі. Вдосконалення технологій, організації та управління виробничим процесом внаслідок впровадження у виробництво нового знання – це головний інструмент конкуренції та принцип функціонування ринкового механізму в умовах постійного зростання суспільних потреб. Тим самим забезпечується пом'якшення протиріччя між потребами та можливостями, а також між індивідуальним та суспільним інтересом.

Окремою важливою рушійною силою розвитку можна вважати суспільні потреби, тобто споживання та всі фактори, що на нього впливають, – зростання чисельності населення, зростання доходів, зміни у смаках та уподобаннях тощо.

Дж. Б. Кларк вважав зростання суспільних потреб основою економічної динаміки: «потреби змінюються, і разом з ними мають змінюватися види багатства, яке виробляється» [11, с. 57]. Вплив науки на комплекс факторів споживання проявляється опосередковано через дію ринкового механізму, що вже розглядався. Наука впливає на появу якісно нових товарів та послуг, що не існували раніше, формує попит на них, який породжує їх пропозицію. Таким чином, наука не тільки сприяє задоволенню суспільних потреб, а й ускладнює їх та породжує нові потреби, в чому проявляється невпинність процесу суспільного розвитку.

Мобільність ресурсів та структурні зрушення в економіці, які її забезпечують, як фактори розвитку розглядав ще В. Парето. На думку вченого, за умов досягнення економікою оптимуму подальше покращення її

найважливіших параметрів можливе лише на шляху глибоких структурних зрушень [12, с. 264]. Тим самим вчений доводить, що структурні зрушення, які відбуваються за умов дотримання економічного лібералізму та чистої конкуренції, приводять до економічного зростання.

На сучасному етапі розвитку позитивні структурні зрушення, що сприяють більш повному пристосуванню сукупної пропозиції до сукупного попиту та зумовлюють найповніше задоволення суспільних потреб при найефективнішому використанні обмежених ресурсів, є одним із найважливіших факторів прогресивного розвитку національної економіки. Одночасно вони можуть бути механізмом реалізації державою її стратегічних економічних завдань – наприклад, у сфері підвищення наукоємності виробництва або ресурсозбереження. Водночас структурні зрушення, сприяючи підвищенню ефективності господарювання у довготерміновій перспективі, є дестабілізуючим фактором, що порушує макроекономічну рівновагу та спричиняє загострення проблеми безробіття і спаду виробництва в короткому періоді.

Вплив науки на процес структурних зрушень проявляється в тому, що саме науковий прогрес найчастіше і є підґрунтям структурних зрушень через вдосконалення методів господарювання за допомогою впровадження виробничих інновацій, що підривають ринкову рівновагу. Так, за допомогою структурних зрушень економіка оновлюється та «оздоровлюється», долаючи протиріччя між потребами та можливостями.

Важливість відносин поділу праці як основи обміну довели ще класики А. Сміт та Д. Рікардо. Як зауважував А. Сміт, поділ праці як основне джерело зростання суспільного багатства веде до величезного збільшення продуктивності «всіх різнобічних занять і мистецтв» [10, с. 18]. Поділ праці сприяє зростанню її продуктивності, підвищує спритність робітника та створює умови для оптимізації виробничого процесу. Водночас поглиблення суспільного поділу праці приводить до зростання безпорадності людини в сферах господарювання, які не входять до його спеціалізації, що становить основу підвищення загроз існування людини та її благополуччя. Так, А. Сміт писав, що робітник, зайнятий однією операцією, «стає такою тупою і недолугою, якою тільки може стати людська істота» [10, с. 11–12]. З метою уникнення подібних проявів А. Сміт наголошував на необхідності

широкого розвитку освіти за рахунок державних коштів.

Вплив науки на розвиток системи відносин поділу праці очевидний – вдосконалення технологій внаслідок впровадження нових знань викликає необхідність у появі нових професій та видів праці, у поглибленні СПП, у тому числі й на міжнародному рівні, оптимізуючи тим самим процес господарювання. Тобто розвиток науки породжує поглиблення поділу праці, що, у свою чергу, сприяє появі нових науково-технічних розробок.

Окремої уваги заслуговують відносини розподілу, які визначають добробут суспільства і тим самим впливають на виробництво і споживання суспільного продукту, на ступінь задоволення суспільних потреб. Закономірності та суперечності цього процесу досліджували такі видатні вчені, як Г.Ч. Кері, С. Сімонді, Дж. С Мілль, Дж. Б. Кларк, В. Парето, Дж. Робінсон та інші. Деякі з них вважали факторний розподіл, що передбачає отримання доходу залежно від витрат та продуктивності ресурсів, задіяних у виробництві (закон граничної продуктивності Дж. Б. Кларка, «закон Парето»), найоптимальнішим в умовах дії ринкового механізму. Так, Дж.С. Мілль був переконаний, що в основі кращого соціально-економічного устрою суспільства лежить удосконалена система приватної власності з повним правом кожного члена суспільства на частку принесених нею вигод: «ефективність виробництва перебуває у прямій залежності від того, наскільки плоди виробництва дістаються особам, які його здійснюють, а також від того, якою мірою всі суспільні інститути сприяють корисному застосуванню сил і належній винагороді кожного за його працю пропорційно вигоді, яку він приносить» [13, с. 224].

Інші вчені вважали функціональний розподіл несправедливим та таким, що потребує коригування з боку держави внаслідок існування нерівних стартових умов для суб'єктів ринку та незахищених верств населення. Так, неокласик А. Пігу обґрунтував поняття «економічного добробуту», для якого «можна прямо або побічно застосувати шкалу виміру за допомогою грошей» [14, с. 73–74], та механізмів його максимізації, до яких він відносить оптимізацію системи розподілу національного багатства та вільну конкуренцію, що існує не на всіх ринках, тим самим обґрунтувавши необхідність доповнення ринкового механізму у сфері розподілу державним регулюванням економіки.

Вплив науки на процес розподілу проявляється в тому, що впровадження інновацій як

результат наукового пошуку створює умови для перерозподілу НД на користь новатора, який виступає монополієм власником зазначеного інтелектуального продукту. Така монополія, яку Й. Шумпетер назвав «природною», дає можливість новатору отримати надприбуток, що робить подібну діяльність економічно привабливою в умовах оптимального функціонування системи захисту прав інтелектуальної власності. Таким чином, наука у формі господарського новаторства сприяє перерозподілу НД на користь економічних суб'єктів, що на свій ризик рухають економічну систему у бік досконалості.

Підсумовуючи аналіз економічних факторів на процес прогресивного економічного розвитку, варто зазначити, що вони чинять вплив передусім на виробничі можливості суспільства, розширюючи їх та сприяючи зростанню обсягів суспільного виробництва. Найбільш точно їх характеризували економісти-класики як прихильники концепції вільного ринку. Однак у подальшому, коли внаслідок індустріалізації почали загострюватися соціальні проблеми – бідність, нерівність, соціальна незахищеність, все більшу увагу вчених стали займати соціальні і культурні фактори розвитку.

Аналіз соціокультурних факторів розвитку започаткував ще німецький вчений Ф. Ліст та його послідовники, продовжили марксиста та інституціоналіста. Так, Ф. Ліст вважав головним фактором суспільного розвитку протекціоністську політику та розвиток продуктивних сил народів, до яких він відносив не лише традиційні економічні ресурси, а ще й природу, соціальний капітал, політичні закони, мораль, заощадження тощо [15, с. 235]. Культуру як систему цінностей і фактор розвитку розглядали Й. Хайамі, Р. Нуреєв тощо. Так, останній показав, що для прогресивного розвитку важливі не тільки економічні фактори, а й вся система цінностей, без якої розвиток неможливий [2, с. 104].

Культура та весь комплекс соціокультурних факторів створюють правила і норми економічної поведінки, що сприяє координації інтересів різних економічних суб'єктів, знижує невизначеність та ентропію соціально-економічних процесів. Тим самим вони здатні створювати вектори розвитку в інтересах всього суспільства, майбутніх поколінь, враховуючи і потреби екосистеми, що є невід'ємним компонентом прогресивного розвитку. Водночас соціокультурні фактори можуть і гальмувати розвиток через розповсюдження хибних псев-

доморальних орієнтирів, догматизацію окремих релігійних постулатів, надмірну ідеологізацію суспільства. Це приводить не тільки до втрати економічної свободи, а й до дискримінації, тінізації та руйнування демократичних основ суспільства як процесів, що характеризують регресивний розвиток.

Вільний час як фактор розвитку є одночасно і його критерієм у складі показників якості життя. Це соціальне явище потрапило у поле зору науки лише у XIX ст., але уява про нього існувала давно – відомий англійський економіст Д. Рікардо вважав, що справжнє багатство нації визначається його спроможністю за якомога коротший робочий час створити якнайбільше матеріального достатку. Він писав: «справжнє багатство суспільства – час, вільний від матеріального виробництва, який людина може використовувати на споживання продуктів, на вільну діяльність і розвиток здібностей» [7, с. 405–406].

Збільшення вільного часу внаслідок інтенсифікації системи господарювання сприяє засвоєнню знань та навичок, набуттю необхідного досвіду, підвищенню можливості самореалізації та самовдосконалення особистості, що являє собою одну із компонент прогресивного розвитку. Водночас вільний час може використовуватися не раціонально, а деструктивно, що залежить від індивідуальності особистості та її системи цінностей. У такому разі вільний час може розцінюватися як регресивний фактор.

Вплив науки тут очевидний – науковий прогрес сприяє вивільненню людини з безпосереднього процесу виробництва, збільшенню його вільного часу та зміні у якості робочого часу – від фізичної до інтелектуальної творчої праці, що, в кінцевому підсумку, сприяє пом'якшенню протиріччя між робочим та вільним часом, особливо якщо особистість знаходить у процесі праці задоволення від самореалізації.

Поняття соціальної справедливості в складі соціокультурних факторів розвитку досліджували ще К.А. де Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен, П.Ж. Прудон, К. Маркс, О. Шпанн та інші вчені, чії ідеї можна віднести до соціалістичних. Так, Ш. Фур'є вважав, що «правдивість і приваблива праця» – запорука побудови справедливого суспільства. Спонтанний гармонічний розвиток суспільства можливий, на думку Ш. Фур'є, за відсутності політичних інституцій та зведення до мінімуму ролі держави за активного розвитку громадських організацій – асоціацій

[16, с. 266]. Соціальна справедливість передбачає відсутність дискримінації як «негативного ставлення, упередженості, насильства, несправедливості і позбавлення певних прав людей із причини їх належності до певної соціальної групи» [17]. Дискримінація обмежує економічний потенціал суспільства, звужуючи його виробничі можливості, вона не сприяє розвитку особистості та самореалізації, тобто не відповідає характеристикам прогресивного розвитку.

Різнобічні прояви дискримінації та шовінізму, різного роду догмати, що обмежують свободу особистості та вступають у протиріччя до самої ідеї прогресивного розвитку, можуть бути подолані за допомогою розвитку наукового способу мислення, що відрізняється об'єктивною істинністю, логічністю та спирається на факти. Сказане стосується і впливу науки на релігійні та культурно-ментальні особливості нації – її свідомість, дух, релігію, традиції, економічну активність тощо. Вплив науки менш явний та матеріальний, ніж в економічній сфері прояву, він пролягає більшим чином в нематеріальній, культурно-ментальній площині.

Третьою групою факторів прогресивного розвитку можна вважати політично-правові, що містять весь комплекс державного регулювання економічних процесів, тобто державну економічну політику та її інструменти, а також інститут громадянського суспільства як інструмент управління економічними процесами, що доповнює сферу державного управління і сприяє її демократизації.

Державне управління як фактор розвитку розглядали ще вчені-меркантилісти з їх концепцією протекціонізму, досліджували К. Маркс та його послідовники, неокласики, кейнсіанці тощо. Всі вони різною мірою вважали, що державне економічне регулювання необхідне і важливе, оскільки воно сприяє економічному зростанню та розвитку економіки і суспільства, допомагає нівелювати недоліки ринкового механізму – як в економічній, так і в соціальній сфері. Так, видатним вченим Дж.М. Кейнсом було здійснено теоретичне обґрунтування необхідності регулювальних функцій держави для досягнення макроекономічної рівноваги і повної зайнятості [18]. Тим самим вчений заклав основи теорії державного регулювання економіки через інструменти бюджетної та кредитно-грошової політики.

Отже, вмиле державне регулювання здатне підвищувати ефективність функціонування

економічної системи через подолання вад ринкового механізму, сприяти соціалізації та гуманізації суспільних відносин, тим самим стимулюючи прогресивний розвиток. Зазначений вплив повинен розповсюджуватися на три сфери: економічну – з метою забезпечення стійкого економічного зростання та підвищення ефективності функціонування господарського механізму; соціальну – з метою забезпечення соціальної справедливості та підвищення якості життя; природоохоронну – з метою забезпечення ресурсозбереження та відновлення стабільності екосистеми. Все це сприяє пом'якшенню протиріч між поточними та перспективними потребами, між ефективністю та справедливістю, між людиною та природою та між інтересами окремих груп тощо. Водночас невміле керування державою, непродумана економічна політика може виступати потужним регресивним фактором розвитку.

Важливим фактором щодо забезпечення ефективності державного управління є демократизація влади та бізнесу, яку як фактор розвитку розглядали ще послідовники К. Маркса Є. Бернштейн, К. Каутський, Р. Гільфердінг з їхніми теоріями «демократизації капіталу», «організованого капіталізму», що, на їхню думку, приводить до формування соціалістичного демократичного суспільства. Демократизація економічних відносин як процес залучення до управління виробництвом та розподілом основних мас населення сприяє їх оптимізації через врахування інтересів більшості, що можна трактувати як справедливість. Водночас вказані процеси перешкоджають розвитку приватного інтересу як основи ринкового механізму.

До групи, що аналізується, можна також віднести фактор детінізації економіки. Тіньова економіка – це наслідок надмірного або недосконалого втручання держави в ринкові механізми господарювання; це спроба економічних суб'єктів на свій лад усунути вади такого регулювання. Детінізацію як фактор розвитку вперше дослідив Е. де Сото, який розглядав процеси нелегальної торгівлі та забудови та вважав причиною тінізації економіки нераціональний правовий режим [19]. Детінізація економіки внаслідок оптимізації системи державного управління сприяє більш ефективному функціонуванню лібералізованої ринкової економіки. Економіка з низьким рівнем тіньового сектору характеризується меншим рівнем цін із причини відсутності «бюрократичного

податку» та більшою якістю продукції внаслідок прозорого її контролю, більш високими соціальними стандартами внаслідок більш високої ефективності функціонування податкової системи та більшої доходної частини бюджету країни, що дає можливість здійснювати соціальні програми.

Водночас тіньова економіка здатна частково пом'якшувати наслідки рецесій та фінансових криз, у процесі яких звільнені працівники, а також маргінальні верстви населення, знаходять тимчасові джерела існування в більш гнучкому неформальному секторі. За деякими даними існує оптимальний розмір тіньової економіки близько 14–15% річного ВВП (Німеччина, США). Країни, що значно перевершують цю планку (наприклад, Румунія і Греція) або не дотягують до неї (Франція), мають ті чи інші соціально-економічні проблеми або вади [20].

Ефективність функціонування політичних та економічних установ або інститутів, може слугувати окремим фактором суспільного розвитку. Про роль та значення інститутів у суспільному розвитку багато писали представники інституціоналізму. Так, Д. Норт розглядає економічне зростання у тісному поєднанні з динамікою інституційної структури. На його думку, у суспільстві де існують ефективні інститути, економічне зростання нічим не обмежується [21]. При цьому, на думку вченого, інститути можуть як сприяти економічному зростанню, так і гальмувати його.

Таким чином, діяльність держави та суспільних інститутів значною мірою впливає на економічний розвиток. Ефективність економічної політики та функціонування державних установ практично визначає вектор розвитку – від слаборозвиненої сировинної економіки зі значним тіньовим сектором та практичною відсутністю соціальної справедливості та економічної демократії до високорозвинених соціально орієнтованих держав із ринковою економікою, які можуть подбати не тільки про наявні потреби суспільства, а й про потреби майбутніх поколінь, а також про інтереси екосистеми, що відповідає принципам прогресивного економічного розвитку.

Роль науки в дії низки державно-інституційних факторів розвитку проявляється в тому, що її результати можна використовувати, формуючи науковий підхід у процесі вирішення найважливіших проблем, що перешкоджають розвитку. Використання наукового підходу – один із головних принципів в

системі державного регулювання економіки. Наукові досягнення сприяють підвищенню прозорості у функціонуванні всієї господарської системи, а також державного апарату, дають змогу підсилити контроль з боку громадянського суспільства над функціонуванням

державних інституцій, що сприяє демократизації і легалізації економічних процесів, підвищуючи тим самим ефективність управління в інтересах суспільства.

Останньою групою факторів розвитку можна вважати екологічну компоненту – стан

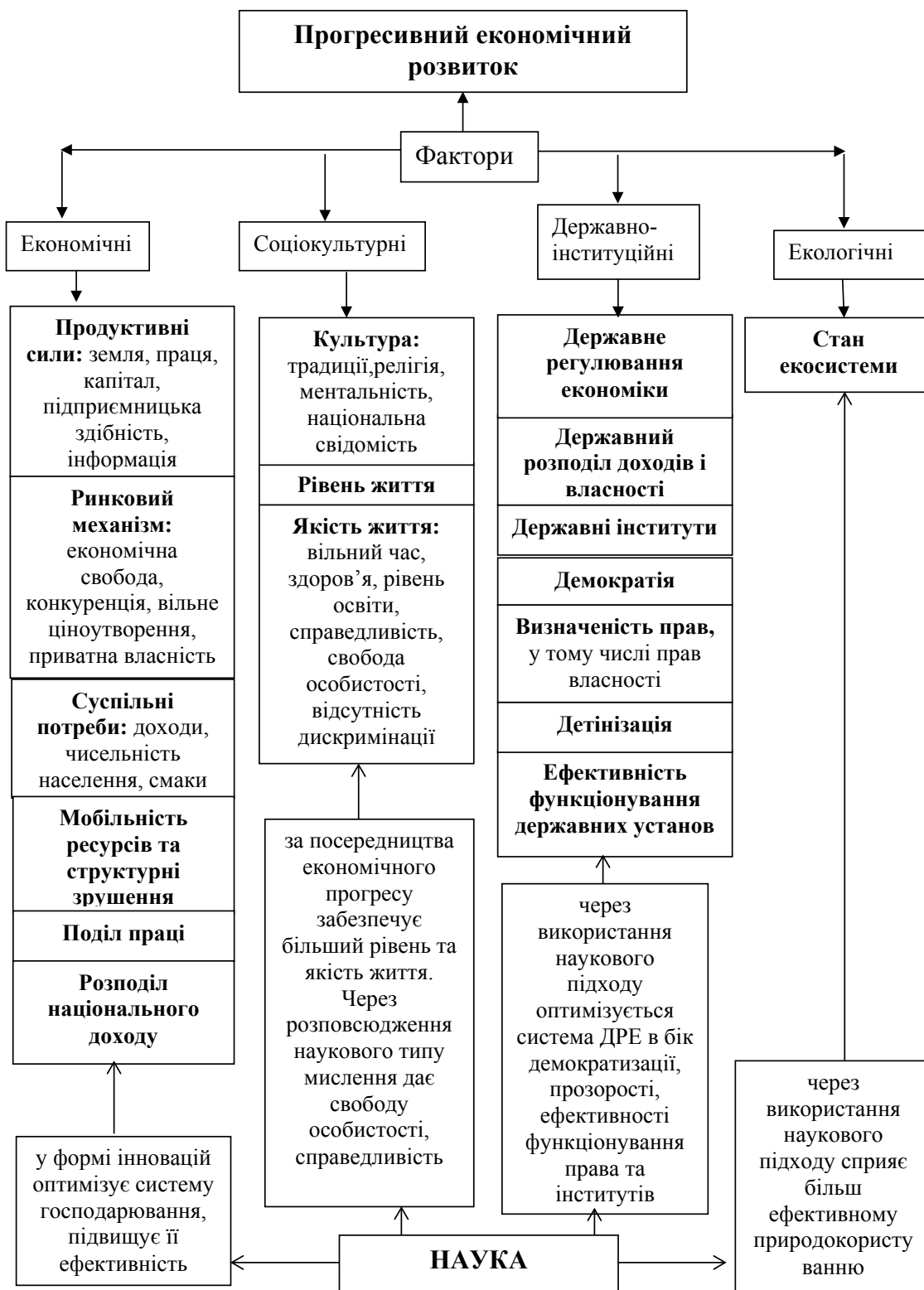

Рис. 1. Фактори прогресивного економічного розвитку та місце серед них науки

екосистеми, ефективність використання природних ресурсів, рівень забруднення тощо. Проблемами екосистеми та їх загостренням на завершальному етапі індустріалізації вперше перейнялися члени Римського клубу наприкінці ХХ ст.. Екологічні фактори розвитку не менш важливі, ніж економічні або інші, оскільки можливості біосфери обмежені. Оточуюче середовище впливає на розвиток, з одного боку, як джерело природних ресурсів – як рідкісних, так і безмежних; з іншого боку, воно створює обмеження екстенсивному економічному зростанню через загрози руйнування екосистеми. Недотримання принципів раціонального природокористування створює загрози існуванню людства взагалі, оскільки людина – це біоістота. Як елемент екосистеми, вона повинна рахуватися із принципами та закономірностями функціонування цілого, гармонійно вбудовуючи свою господарську поведінку в цю систему так, щоб вона не вступала у суперечність з іншими її компонентами.

Вплив науки на екосистему як фактор розвитку проявляється у широкому використанні наукових досягнень у сфері природокористування, що може проявлятися у пріоритетному використанні ресурсо- та енергозбері-

гаючих, безвідходних технологій, тим самим пом'якшуючи протиріччя між людиною та природою.

Отже, вплив науки на фактори прогресивного економічного розвитку можна показати за допомогою схеми (рис. 1).

Висновки. Оскільки якісне вдосконалення процесу суспільного виробництва та всієї господарської системи взагалі неможливо без використання наукових досягнень, наука перетворює процес економічного зростання в економічний розвиток, докорінно і якісно змінюючи всю систему господарювання; при цьому сама наука безпосередньо не чинить впливу на процес суспільного розвитку, але є опосередкованим фактором, впливаючи на складники суспільної системи, що можуть порушувати економічну рівновагу. Таким чином, на нашу думку, науковий прогрес сприяє прогресивному економічному розвитку через вплив на головні його фактори, які утворюють економічну, соціальну, державно-інституційну, екологічну підсистему. При цьому наука пронизує всі названі підсистеми, надаючи їм нових якостей, що можуть діяти як на благо прогресивному розвитку, так і у зворотному напрямі, залежно від вектора їхньої дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
2. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления и модернизации рыночной экономики: Учебник / Р. М. Нуреев. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
3. Экономическая теория: (политэкономия): Учебник / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 560 с.
4. Филипенко А.С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А.С. Филипенко. – М. : Экономика, 2001. – 260 с.
5. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти.– М. : Соцэкгиз, 1940. – 673 с.
6. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1988. – Т. 1, кн. 1 – 661 с.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии / Рикардо Д., Петти В., Смит А., кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 893 с.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США: пер. с англ. / Ф. Махлуп. – М., 1966. – 462 с.
9. Сей Ж.-Б. Трактат о политической экономии, 1803 / Ж.-Б. Сей // 25 ключевых книг по экономике. – Урал-LTD, 1999.
10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй: Пер з англ./ А. Сміт. – К.: Port-Royal, 2001. – 593 с.
11. Кларк Дж.Б. Распределение богатства: Пер с англ./ Дж.Б. Кларк. – М.; Л.: ОГИЗ СОЦЭКГИЗ, 1934.
12. Парето В. Учебник политической экономии, 1906 / В. Парето // 25 ключевых книг по экономике. – Урал-LTD, 1999.
13. Милль Дж.С. Основы политической экономии: В 3 т. / Дж.С. Милль. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 480 с.; Т. 2. – 495 с.; 1981. – Т. 3. – 475 с.
14. Пигу А. Экономическая природа благосостояния: Пер с англ...: В 2 т. / А. Пигу. – М.: Прогресс, 1985. – Т. 1. – 512 с.; Т. 2. – 454 с.

15. Лист Ф. Национальная система политической экономики / Ф. Лист / под ред. К.В. Трубникова – СПб., 1891. – 452 с.
16. Утопический социализм: Хрестоматия. – М. : Политиздат, 1982. – 512 с.
17. Электронный толковый словарь. – режим доступа: <http://www.dictionary.com/browse/discrimination>.
18. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 2002 – 352 с.
19. Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в «третьем мире» / Э. де Сото. – М. : Catallaxy, 1995 – 320 с.
20. MPR News Update. A thriving informal economy skews official US picture. – режим доступа: <http://www.mprnews.org/story/2013/04/29/daily-circuit-shadow-economy>.
21. North D., Thomas R. The Rise of the Western World: A New Economic History / D. North, R. Thomas. – Cambridge: Cambridge University Press, 1973.